

הפרדוקס של לימודי האמנויות

אמנון כרמון

הד החינוך, אפריל 2012, עמ' 40-41

אגדת חינוך

דמיינו את התרחיש הבא:

לממלכת החינוך מגיע שר חינוך חדש. מיד עם הגיעו למשרד הוא מציג "אני מאמין" תמציתי: "לא הגעתי לתפקיד כדי להכשיר עובדים לתעשייה ולשירותים, וגם לא לגדל אזרחים פטריארכים, אלא כדי לחנך. אבל חינוך אמיתי אינו סותר הכשרת עובדים לכלכלת הידע של המאה ה-21, וגם לא טיפוח אזרחים בעלי תודעה לאומית מפוכחת, להפך; ניתן לכלול את היעדים הללו רק בחינוך אמיתי, חינוך המתמודד באופן שקול ולא מפוחד עם אתגרי השעה. אני רוצה מערכת חינוך – ועתה הוא מצטט מתוך מסמך אודות המיומנויות של המאה ה-21¹ – שבה המיומנויות הישנות של ציות, משמעת, שינון ותרגול מוחלפות במיומנויות של יצירתיות, ביקורתיות, עבודת צוות, למידה מתמדת, משמעת עצמית ושיתוף". אני מעוניין בבית ספר שמסייע לתלמידים ללמוד מתוך הנעה פנימית, להבין את העולם, לעצב את זהותם האישית והלאומית, לבחור תחומי עשייה משמעותיים ולפתח אינטליגנציה רגשית".

אנשי החינוך המאזינים לשר מופתעים מאוד. כבר שנים הם לא שמעו שר חינוך ש"מדבר" חינוך". הם רגילים לדיבורים על שיפור מיקומה של ממלכת החינוך בטבלת ההישגים של ממלכות החינוך האחרות, על היערכות לבחינות למיניהן ועל הידוק הפיקוח.

אבל השר ממשיך להפתיע: "איני מתכוון להקים עוד ועדה שתגיש המלצות. אני מבקש לסרוק את ממלכת החינוך שלנו, לאתר בה מחוזות שבהם החזון החינוכי שלי מתממש, ללמוד מהם ולהרחיב אותם על פני ממלכת החינוך כולה".

כבר למחרת היום מכנס השר את טובי פקידיו ומורה להם לסרוק במשך שנה שלמה את מחוזות החינוך השונים – מחוז מתמטיקה, מחוז האנגלית, מחוז הלשון, מחוזות מדעי הטבע, הרוח והחברה וכו' – ולדווח לו כיצד מקדמים שם את החזון החינוכי שלו. לאחר שהשר מסיים את הקצאת המחוזות, ניגש אליו פקיד אחד ולוחש לו בהכנעה שהשר שכח מחוז אחד, אמנם שולי ולא ממש חשוב, אבל כדאי גם לראות מה קורה בו – מחוז לימודי האמנויות. השר מהסס מעט – מדוע לבזבז שנת סריקות שלמה על מחוז חינוכי מפוקפק – אך נעתר, וממנה סורק ללימודי האמנויות.

במשך שנת לימודים שלמה תרים הסורקים במחוזות ממלכת החינוך ובסיומה הם מתכנסים בלשכת השר לדווח על מה שראו עיניהם. בזה אחר זה הם מקבלים רשות דיבור ומתייצבים בפני השר ובפניהם בשורה מרה: בכל המחוזות שביקרו בהם, בכל הכיתות שצפו בהם, הם ראו רק "את המיומנויות הישנות של ציות, משמעת, שינון ותרגול". החזון של השר, הם אומרים בזה אחר זה, לא פקד את המחוזות שאותם סרקו. השר מקשיב בריכוז ושוקע בדכדוך פדגוגי עמוק. הוא מבקש לסמן בידו על נעילת הישיבה, אך לפתע קם סורק מחוז לימודי האמנויות, שמשום מה רשות

¹ עוזי מלמד ועמי סלנט (2010) "תקשוב מערכות חינוך בעולם – סקירת מידע", סקירה שהוכנה לבקשתו של מנכ"ל

הדיבור פסחה עליו, ומבקש לומר את דברו: "אדוני השר, ביקרתי במחוז האמנויות, צפיתי בתערוכות ציור, בהצגות תיאטרון ובהפקות קולנוע, האזנתי לקונצרטים, ראיתי מורים ותלמידים יוצרים בתחומי האמנות השונים, ואני מלא השתאות; החזון החינוכי שלך מתממש... ראיתי הנעה פנימית, העמקת הבנה, עיצוב זהות, בחירת תחומי עשייה משמעותיים, אינטליגנציה רגשית... וגם חשיבה יצירתית, ועבודת צוות, ולקיימת אחריות... אדוני השר, אני סבור שמחוז לימודי האמנויות מממש את החזון שלך..."

וככל שסורק מחוז לימודי האמנויות מפרט את אשר ראו עיניו ושמעו אוזניו, משתפר מצב רוחו של השר והוא נמלא במרץ. הוא נועל את הישיבה, מזמן את מנכ"ליו ומכתיב לו חוזר: "יימנה צוות מומחים שילמד היטב את המתרחש במחוז האמנויות ויגיש המלצות כיצד ליישם את ההתרחשות הזאת בכל המחוזות אחרים. מעתה לימודי האמנויות הם ליבת תכנית הלימודים של הממלכה שלנו; לימודי האמנויות יקבלו שעות אורך ורוחב נוספות; בוגרי המגמות לאמנות יקבלו בונוס מיוחד..."

והם – החינוך ולימודי האמנויות – חיים באושר ובעושר עד עצם היום הזה...
נעבור למציאות.

פחדי הגלובליזציה

במציאות החינוכית בישראל וברוב מערכות החינוך בעולם, לימודי האמנויות – אמנות פלסטית, תיאטרון, קולנוע, מוזיקה ומחול – נמצאים בנסיגה מתמשכת. בבתי הספר היסודיים האמנויות נדחקו לשולי תכנית הלימודים, ולעתים הם נשמרים רק לצורך קישוט בית הספר. ברובן של חטיבות הביניים אין ללימודי האמנויות דריסת רגל. ובתיכונים רבים אין מגמות ללימודי אמנויות כלל. המגמה היא של השתלטות מה שמכונה "תחומי הליבה" – מתמטיקה, מדעים, לשון ואנגלית – על תכנית הלימודים.

מדוע לימודי האמנויות נדחקים לשולי תכנית הלימודים למרות שיש להם יתרונות חינוכיים מוכחים – והיום יותר מאי פעם? איך קרה שבמקום להפוך לתחומים המובילים את תכנית הלימודים, למודל חיובי של הוראה ולמידה, הם נעשים שוליים יותר ויותר? כדי להבין את המהלך הזה, עלינו להבין את הלך המחשבה שעומד ביסוד מדיניות החינוך בארץ ובעולם בעשור האחרון. מדיניות חינוך זו מונעת על ידי שני פחדים שעורר תהליך הגלובליזציה: פחד של המשקים הלאומיים מפני הגלובליזציה הכלכלית והתחרות שהיא מייצרת; פחד של מדינות הלאום מפני אובדן זהותן עקב הגלובליזציה התרבותית.

#**הפחד הכלכלי**: הדרך היחידה לשמור על יתרון תחרותי בעולם שבו מפעלים ושירותים "ממוקרים" למדינות כמו סין והודו – כך אומרות לעצמן המדינות המפותחות – הוא להצטיין בכלכלת הידע. לשם כך צריך לגייס את מערכת החינוך. מערכת החינוך תקנה לבוגריה את מיומנויות המאה ה-21 – מיומנויות בעיבוד מידע דיגיטלי, מיומנויות בחשיבה ביקורתית ויצירתית, מיומנויות בעבודת צוות ועוד. בוגרים מיומנים אלה יבטיחו את מעמדה של המדינה בכלכלה הגלובלית. ואיך נדע אם מערכת החינוך "מספקת את הסחורה"? לשם כך הומצאו המבחנים הגלובליים ובראשם מבחני פיזה: המבחנים הבין-לאומיים יעידו על הצלחתן או כישלונן של מערכות החינוך בהקניית מיומנויות המאה ה-21 וידרגו אותן בטבלה בין-לאומית – למרבה הגאווה או למרבה הביזיון.

זהו הלך מחשבה מפקפק ביותר ואין בכונתי לפקפק בו עוד במאמר זה.² ברצוני לציין רק שתי השלכות מעשיות הנובעות ממנו ואת השפעתן על לימודי האמנויות: (1) הרחבת מספר שעות הלימוד במקצועות שעליהם נבחנים במבחן פיזה ובמבחנים בינלאומיים נוספים, וכן במבחני המיצ"ב; (2) הוראה ולמידה ממוקדות מבחנים – הכנה והתכוננות ישירות לשאלות הצפויות במבחנים.

האסטרטגיה הזו, כפי שנאמר כבר על ידי רבים, מחזקת את "המיומנויות הישנות של ציות, משמעת, שינון ותרגול", ופוגעת באופן אנוש בלימודי האמנויות. לימודי האמנות אינם כלולים במקצועות הליבה ואינם מוגדרים כחובה – כמו, למשל, ספרות ותנ"ך – ולכן הם מועמדים טבעיים לסילוק מתכנית הלימודים.

אולי לימודי האמנויות הם קרבן בלתי נמנע ומוצדק של אסטרטגיית שיפור ההישגים? בתשובה לכך כדאי פשוט לציין שתי עובדות: (1) אחרי יותר מעשרים שנים של יישום האסטרטגיה הזאת במדינות רבות, בראשן ארצות הברית ואנגליה, ברור שהיא אינה מובילה לשיפור משמעותי בהישגים, גם לא במבחנים שאליהם מכינים את התלמידים; (2) בפינלנד, מלכת החינוך וההישגים בימינו, לומדים 25 שעות בשבוע בבית הספר היסודי (לעומת יותר מ-30 אצלנו) ומתוכן 4 שעות מוקדשות לאמנויות.

#**הפחד התרבותי**#: זהו הפחד מפני אבדן הצביון הלאומי עקב הגלובליזציה התרבותית. החשיפה לתחנות טלוויזיה זרות, ריבוי תכניות הטלוויזיה הזרות בתחנות המקומיות, האתרים באינטרנט, המותגים, הנסיעות המזדמנות לחו"ל – כל אלה ועוד מאיימים לשחוק את הזהות הלאומית של הצעירים. הקבוצה המאוימת ביותר היא קבוצת הרוב במדינת הלאום; היא חשה באיום כפול: מבחוץ – הגלובליזציה התרבותית; מבפנים – עליית כוחם של קהילות ומיעוטים מקומיים המתחזקים עקב היחלשותה של מדינת הלאום. התגובה החינוכית היא תגבור תחומי לימוד המחזקים את הזהות הלאומית.

במקרה שלנו, קבוצת הרוב היא החברה היהודית-ציונית והתגובה החינוכית-היהודית-הציונית ההולמת היא הוספת מקצוע חדש למערכת השעות "תרבות ישראל ומורשתו"; ניסיון לחזק את הפרק ההיסטורי-לאומי בלימודי האזרחות; מסעות לפולין ולחברון ועוד. גם מגמה זו באה על חשבון לימודי האמנויות. השעות שמתווספות למערכת השעות המוגבלת, המסעות, הדגשים – כולם על חשבון "החשוד המייד", לימודי האמנויות.

גם הפחד התרבותי-זהותי, כמו הפחד הכלכלי, הוא מופרך ותוצאותיו הרסניות. החינוך צריך להתייצב מול הגלובליזציה התרבותית – שהיא בלתי נמנעת וגם בעלת פוטנציאל חינוכי חיובי – ולהמציא את האיזון הנכון בין פתיחות והשתלבות במערכת הגלובלית לבין טיפוח זהות לאומית. חינוך להסתגרות לאומית הוא גם בלתי אפשרי וגם הרסני.

האם יש התמודדות טובה יותר עם הגלובליזציה התרבותית מאשר באמצעות לימודי אמנויות? האם לימודי הקולנוע, התיאטרון, המחול, המוזיקה, האמנות הפלסטית אינן מציעות לנו בדיוק

² לשם כך ראו למשל, לארי קובן, "נקודת מבט בינלאומית והיסטורית על רפורמות חינוך לאומיות", בתוך דן ענבר (עורך), #לקראת מהפכה חינוכית?#, מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 22-34; יולי תמיר, "פדגוגיה בנקאית: מה עושים המבחנים הבין-לאומיים לחינוך", #הד החינוך#, דצמבר 2011, עמ' 48-52.

את אותה מזיגה נחשקת בין הגלובלי והלוקלי, האוניברסלי והפרטיקולרי? היש דרך טובה יותר לשמור ולפתח את התרבות הלוקלית שלנו מאשר הפגשתה עם התרבות הגלובלית באמצעות לימודי אמנויות?

תפיסה מוטעית

מה שעומד מאחורי מצבן הפרדוקסלי של האמנויות בבית הספר של ימינו הוא שילוב קטלני בין התמודדות חינוכית לקויה עם פחדי גלובליזציה מפוקפקים לבין תפיסה מוטעית של ערכם החינוכי של לימודי האמנויות. בבית הספר האמנויות נתפסות כהזדמנות להפגת מתחים ולביטוי עצמי משחרר ברצף הלמידה התובעני. לעתים, הן נתפסות כמיועדות רק לתלמידים אחדים בעלי נטיות אמנותיות בולטות. כך או כך, ללימודי האמנויות אין ערך חינוכי עמוק; תפקידם לסייע ללימודים בתחומים הרציניים; מקצועות האמנות הם מעין מקצועות "פארא-פדגוגיים".

הגיע הזמן להשתחרר מתפיסה מוטעית, שלא לומר מטופשת, זאת. כל מי שצפה פעם במורים ובתלמידים במגמות האמנות יודע ששם מתרחשות הוראה ולמידה משמעותיות; שם עובדים על פרויקטים, מתמודדים עם בעיות, עובדים בצוות, מעצבים זהות, מעבדים רגשות, יוצרים – שם מממשים את הרטוריקה הפדגוגית אודות "החינוך של המאה ה-21" ללא מילים רמות, בעשייה שקטה ומרוכזת. בלימודי האמנויות – יותר מאשר בכל תחום אחר – ישנם הישגים חינוכיים אמיתיים, לא הישגים חלולים הנמדדים בבחינות.

המשימה של שוחרי לימודי האמנות הוא אפוא לחלץ אותם ממצבם הפרדוקסלי: בגלל הפחדים שהגלובליזציה מעוררת, לימודי האמנות נדחקים ואף מסולקים מתכנית הלימודים, אך לימודי האמנות הם המענה הטוב ביותר לאתגרי החינוך בגלובליזציה: הם מהווים מודל מצוין להוראה ולמידה במיטבם, ובמקביל, הם מקנים מיומנויות לכלכלת הידע ומטפחים ידע וכישורים לדיאלוג פורה עם התרבות הגלובלית.